

אין כמו אמה

מטרת השיעור

בחינת מקומם של ההורים בשתי דרכים שונות בחינוך: לימוד ודוגמה אישית.

רציונל

ההמשך הטבעי לנושא החיבור בין החוליות בשרשרת הוא השאלה: מהי הדרך להעביר את המסורת בכלל, ואת הערכים החשובים לכל אחד, בפרט? השיעור מציע שתי דרכים מרכזיות בהעברת מסורת וערכים בתוך הבית והמשפחה ואת אופן יישומן. דרך אחת היא הלימוד וההוראה, דרך הבנויה על גוף ידע שיש להעביר מדור לדור וללמד אותו באמירה ובקריאה. הדרך השנייה היא הדוגמה האישית. דרך זו מבוססת על העשייה של ההורים בחיי היומיום ובאירועים מיוחדים. השיעור נוגע במתח הקיים בין בית הספר לבין ההורים בשאלה מי פועל ובאיזו דרך.

מבנה השיעור

1. א. יוסף ודמות הוריו - לימוד מונחה 40 דקות
הלימוד מציג את שתי הדרכים בחינוך בעזרת מדרש המסביר כיצד הצליח יוסף לברוח מהפיתוי של אשת פוטיפר.
1. ב. כיצד אמה מחנכת? - לימוד בחברותא 60 דקות
שני מקורות שמדגימים את דרך החינוך לפי הדוגמה אישית. המקורות מספרים סיפור של אמה ובן ועל הדרך שבה למד הבן מאמו את ערך הצדקה.
2. הדרך שלי להשגת היעד - תרגיל 50 דקות
התרגיל ממקד את המשתתפים להתמקד ביעדם החינוכי ומביאם לבחון כיצד היו רוצים להשיגו - בדרך של לימוד או בדרך של דוגמה אישית, או בשילוב של השניים.

מהלך השיעור

1. א. יוסף ודמות הוריו - לימוד מונחה

זמן
40 דקות

חומרים
דף מקורות

פתיחה

השיעור הקודם עסק בבחירת הדברים שנמסרו לנו ושנאנחנו מעוניינים להעבירם הלאה. השאלה המתבקשת היא: כיצד מעבירים לדור הבא את המסרים המהותיים והחשובים לכל אחד ואחד מאיתנו.

אחת ההתנסויות שחוה יוסף במצרים מאפשרת לנו התבוננות בשאלה זו.

בספר בראשית פרשת "וישב" מובל יוסף למצרים ונמכר לפוטיפר שהיה סריס ושר הטבחים בבית פרעה. המקרא מספר לנו שיוסף מצליח מאד ופוטיפר מרחיב את סמכויותיו. יוסף היה בחור יפה תואר, ואשתו של פוטיפר ניסתה לפתותו. יוסף מסרב בטענה שאינו יכול להפר את האמון שנתן בו אדונו, אך היא אינה מוותרת. בוקר אחד, בהיעדרם של כל יושבי הבית, חוץ מאשת האדון, היא מחליטה לנצל את המצב ולנסות שוב, יוסף כמעט מתפתה לשידוליה של האשה, אך ברגע האחרון הוא משאיר בידה את בגדו ובורח. בהמשך היא מאשימה אותו שניסה לאנוס אותה, וההוכחה היא - בגדו שנשאר אצלה. יוסף נכלא בבית האסורים.

שאלות והנחיות לקבוצה

- כיצד הצליח יוסף לעמוד בפני הפיתוי?

למנחה

סיפורם של יוסף ואשת פוטיפר הוא סיפור עלילתי. כמו כל סיפור, יש לספרו היטב כדי להוסיף דרמה לשיעור. הדרמטיות תיחד את השאלה "כיצד עמד יוסף בפני הפיתוי?".

חשוב לקרוא לפני השיעור את הפסוקים העוסקים בפרשה (בראשית פרק לט) כדי לקבל תמונה מלאה של הסיפור.

השאלה שנשאלת בסוף הסיפור יוצרת הכנה למדרש שנלמד אחריו, לכן נסתפק בהקשבה לדעות השונות ללא תגובות מצד חברי הקבוצה או המנחה.

"ויבוא הביתה לעשות מלאכתו",

רבי אליעזר אומר: שבת היה, דכתיב [שכתוב]: "כי בו שבת מכל מלאכתו" ומה מלאכה הייתה לו? שונה וקורא מה שאביו לימדו.

רבי יהודה אומר: יום גידול נילוס* היה והלכו כולם לראות, והוא לא הלך. אלא ויבוא הביתה לעשות מלאכתו, לחשוב חשבונות של רבו.

רבי נחמיה אומר: יום תיאטרון היה, והלכו כולן לראות והוא לא הלך.

ר' שמואל בר נחמן אומר: לעשות מלאכתו ממש.

ר' חייא מתני [למד] איקונין [דמות] של אביו ראה וצנן דמו...

ר' הונא בשם רב מתני [למד] איקונין [דמות] של אמו ראה וצנן דמו...

... כיון שבא לזקק לה, בא הקב"ה בדמות אביו ונתקררה אמתו, שנאמר

"ותשב באיתן קשתו" (בראשית מט כד)

- אמרה לו: מה לך?

- אמר לה: אבא אני רואה,

- אמרה ליה [לו]: והיכן הוא?! ואין איש מאנשי הבית..

ילקוט שמעוני, פרשת וישב קמו

* יום גידול נילוס - הנילוס עולה על גדותיו כל קיץ בגלל גשמי המונסון היורדים באתיופיה. גאות זו מתחילה בתאריך קבוע בכל שנה. יום זה היה יום חג בתרבות המצרית העתיקה, והמלכים ניצלו תופעת טבע זו להציג את עצמם כאלים.

שאלות והנחיות לקבוצה

- כיצד, על פי המדרש, הצליח יוסף לעמוד בפיתוי?
- כיצד נבנית מערכת יחסים שבה ההורה הוא דומיננטית לילד, לדעת ר' אליעזר? האם יש דרכים אחרות לבנות מערכת יחסים כזו בין הורה לילדו?

למנחה

אפשר לפרש את דבריהם של ר' אליעזר, ר' חייא ור' הונא כמכוונים לדרך שבה התחנך יוסף בביתו. יוצא אפוא שר' אליעזר מייצג דרך חינוך אחת ואילו ר' חייא ור' הונא מייצגים דרך אחרת.

ר' אליעזר רואה באביו של יוסף מורה, הוא מלמד אותו את גוף הידע, את ההלכות והמצוות. יוסף אינו שוכח את לימודו ובזמנו הפנוי הוא חוזר ולומד. דרך זו היא הדרך המקובלת להעברת ידע ותכנים, היא קיימת גם בבית ובעיקר בבית הספר.

ר' חייא ור' הונא רואים בהוריו של יוסף דמויות חינוכיות שנחקקו בזיכרונו של יוסף בדרך אחרת. ניתן לבטא דרך זו במילה הערבית "חשומה" - מילה המתארת את מכלול המעשים שאינך עושה בשל הכבוד, היראה, הבושה והאהבה שאתה רוחש לדמויות החינוכיות בחייך. את ה"חשומה" אין מלמדים מתוך ספר, אלא על ידי חשיפתו של הילד, בחיי היומיום, למערכת הערכים של הוריו. חיבורו של יוסף ליעקב אביו היה כה חזק שהוא הרגיש שאביו נמצא ממש לידו, ומזהיר אותו מפני המעשה. תחושה זו יכולה להוות תמרור אזהרה בצמתים משמעותיים בחיים.

שתי דרכי החינוך המוצגות במדרש קיימות בכל בית. אחד ההבדלים ביניהן נובע מהשאלה: "האם ניתן ליצור תחליף להורים מחוץ לבית?" . בתחום הלימוד, בית הספר יכול להוות תחליף, אך בתחום הדוגמה האישית והחוויה, יהיה קשה לבית הספר במתכונתו בימינו להוות תחליף להורים.

השאלות מזמינות את חברי הקבוצה להעלות שוב מסרים שדיברנו עליהם בשיעור הקודם (למשל מוסר, תמימות, יושר, נאמנות לערכים האישיים) ולנסות לתרגם אותם לחיי המעשה.

השאלות המופנות להורים בחלק זה של השיעור הן שאלות קשות שכל הורה מתמודד אתן. ההתמודדות היא בתחומים שונים, למשל: הפער בין התנהגות ההורים להורים לבין התנהגות ילדיהם אליהם; קושי להגדיר ערכים משמעותיים; הכרה בקיומם של שינויים משמעותיים בסביבה החיצונית ועוד.

1. ב. כיצד אמא מחנכת? - לימוד בחברותא

זמן
50 דקות

חומרים
דף מקורות

המדרש מילקוט שמעוני הציג בפנינו שתי דרכים בחינוך: הלימוד והדוגמה אישית. דרך הלימוד היא מוכרת וברורה יותר. המידע, התכנים ואף הערכים כתובים בספרים, ואם נלמד הילד ידע. דרך הדוגמה האישית, זו שחקקה בזיכרונו של יוסף את דמותם של הוריו, ברורה פחות. תחושות וחוויית הן אישיות וייחודיות, ולכן קשה להסביר איך להעביר אותן הלאה. שני המקורות שנלמד בחברותא מציגים חינוך על ידי דוגמה אישית.

אמר ר' תנחום בן ר' חייא: ביום טובתו של חברך היה עמו בטובה, וביום רעה רָאָה. אם נזדווג לחברך יום רעה, רָאָה היאך לעשות עמו חסד ולהציל את ממונו.

כך הייתה אמו של ר' תנחום בן ר' חייא עושה: ביום שהייתה לוקחת לו ליטרא אחת של בשר, לוקחת לו שתיים, אחת לו ואחת לעניים; ביום שהייתה לוקחת לו אגודה אחת של ירק הייתה לוקחת לו שתיים, אחת לו ואחת לעניים. פסיקתא דרב כהנא, פסקה כח

אמרו עליו על ר' תנחום בן חנילאי כשהיה לוקח לביתו בשר או ירק, או כל דבר, היה אומר לבני ביתו: "הפרישו לעניים חלקם, שלא לקחתי אלא ליטרא אחת של בשר בשבילי, ולעני חצי ליטרא". שהיה מקיים "כְּיוֹם טוֹבָה הָיָה בְּטוֹב וּכְיוֹם רָעָה רָאָה" (קהלת ז, יד).

מדרש תנחומא, פרשת משפטים, סימן ח

- באיזו דרך חינכה אמו של ר' תנחום בן ר' חייא?
- כיצד מחנך ר' תנחום בן חנילאי את בני ביתו?
- מה ההבדל בין דרכה החינוכית של אמו של ר' תנחום בן ר' חייא לבין זו של ר' תנחום בן חנילאי?

למנחה

אמו של ר' תנחום אינה מדברת אלא עושה. היא מחנכת את בנה לאחריות חברתית בכך שכל פעם שהיא קונה אוכל עבורו היא קונה גם לעניים. אמו של ר' תנחום מיישמת עיקרון חינוכי מודרני מתחום החינוך הביתי. ג'ון הולט, אחד החוקרים החשובים בתחום החינוך הביתי, מצא במחקרו שילדים צעירים לומדים מטבעם - ולא כתוצאה מהוראה של אדם מבוגר אלא מפעילות תמידית. למשל, הורים מסייעים לילדיהם הצעירים בצעדיהם הראשונים בקניית השפה על ידי תגובה ישירה לניסיונותיהם וללא תכנית לימודים מעובדת מראש להוראת שפה (ג'ון הולט, בלמידה מת מודת, פראג, תל אביב 2004). לפי עיקרון זה, פיתוח סביבה ערכית תביא את הילד ללמוד ולהפנים ערכים.

ר' תנחום בן חנילאי מצווה את בני ביתו בדיבור (אמנם נוסף למעשה, שכן הוא עצמו מפריש לעניים את חלקם). חינוך על ידי דיבור של המחנך אל המחוּנך קרוב יותר לדרך של לימוד.

קיימים שני הבדלים בין התנהגות אמו של ר' תנחום בן חייא לבין זו של ר' תנחום בן חנילאי: א. הוא מצווה את בני ביתו בדיבור. להרגשתו לא די ב עשייה עצמה להעברת המסר והוא מוסיף עליה את הדיבור. ב. הוא נותן לעניים רק חצי מהכמות שקנה לעצמו. ייתכן שהדבר מעיד על אחריות חברתית קטנה יותר, אם כי לא בהכרח.

מהתנהגותו של ר' תנחום בן חנילאי ניתן ללמוד שלא תמיד די ב דרך הדוגמה האישית וצריך להשלים אותה בלימוד. וכן, שהורה נזקק לדרך הלימוד והדיבור כדי

לחזק ערך מסוים, אם בגלל ההכרה בחשיבות הדיבור המלווה את המעשה, ואם בגלל שהערך אינו מושרש די הצורך אצל ההורה עצמו... (הסיבה במקרהו של ר' תנחום נתונה לפרשנויות שונות).

2. הדרך ליעד שלי - תרגיל

זמן
60 דקות

חומרים
לוח או בריסטול
טושים

במהלך השיעור ניסינו להבהיר (באמצעות המקורות) את ההבדל בין חינוך בדרך של לימוד לבין חינוך בדרך של דוגמה אישית. בחלק זה של השיעור נבחן על ידי תרגיל את היישום של שתי הדרכים, בעזרת דוגמה שכל משתתף יביא מחייו. במציאות, כל סיפור מורכב יותר ממה שנוכל לתחם במהלך השיעור, ולכן התרגיל מיועד לתת כיווני חשיבה ואפשרויות פעולה ולא פתרון לבעיה.

שאלות והנחיות לקבוצה

- כל משתתף יגדיר לעצמו יעד חינוכי אחד שהיה רוצה להשיג השנה.
- לאחר הבחירה, כל אחד ינסה להסביר איזו דרך מתאימה יותר להשגת היעד.

למנחה

חשוב לכתוב כל יעד על לוח או בריסטול כדי שיהיה אפשר לדון בהם פעם נוספת במהלך התרגיל.

מטרת התרגיל היא לבחון את היישום של שתי הדרכים שעמדו במרכז השיעור: הלימוד והדוגמה אישית. בחירת כל אחת מהדרכים מחייבת את ההורה לפעול ואולי אף לשנות את הרגליו הוא. (חשוב לציין שהיעדים הנבחרים על ידי ההורים אינם בהכרח בגדר מסורת העוברת במשפחה, לעתים הורים בוחרים לשנות ממה שנמסר להם, למשל: בכל מה שקשור למעמד האישה ביהדות).

כל אחת מצורות החינוך מציבה בפני ההורה אתגרים שונים ודרכי התמודדן וט שונות. חינוך בדרך הלימוד מחייב את ההורה לקנות ידע ומצריך יכולת הוראה. דרכי ההתמודדות במקרה זה הן לצבור ידע, לבחור מורה טוב או לדרבן את הילד ללמידה עצמית. בחינוך בדרך של דוגמה אישית נדרש ההורה להתנהג על פי הערכים שהיה רוצה להקנות לילדיו. לדרך זו קשה למצוא תחליף בדמות של מורה.

סיכום

הוראה ודוגמה אישית הן שתי צורות של העברת מסורת בתוך המשפחה: האחת מיוסדת על העברת מידע, בעוד השנייה מיוסדת על התנסות ויצירת חוויה ושיתוף. על אף שהשיעור מציג את שתי הדרכים כנפרדות, בחיים הן למעשה שלובות זו בזו ומתרחשות בו-זמנית. המודעות לקיומן של שתי דרכים אלה מאפשרת לנו לבחור בעת הצורך במתאימה יותר למצב, וכן להשתדל לבסס ולמסד את הדרך שאנו נוטים להשתמש בה פחות בחינוך ילדינו.

יוסף ודמות הוריו

"ויבוא הביתה לעשות מלאכתו", רבי אליעזר אומר: שבת היה, דכתיב [שכתוב]: "כי בו שבת מכל מלאכתו" ומה מלאכה הייתה לו? שונה וקורא מה שאביו לימדו.

רבי יהודה אומר: יום גידול נילוס* היה והלכו כולם לראות, והוא לא הלך. אלא ויבוא הביתה לעשות מלאכתו, לחשוב חשבונות של רבו.

רבי נחמיה אומר: יום תיאטרון היה, והלכו כולן לראות והוא לא הלך.

ר' שמואל בר נחמן אמר: לעשות מלאכתו ממש.

ר' חייא מתני [למד] איקונין [דמות] של אביו ראה וצנן דמו...

ר' הונא בשם רב מתני [למד] איקונין [דמות] של אמו ראה וצנן דמו...

... כיון שבא ליזקק לה, בא הקב"ה בדמות אביו ונתקררה אַמְתו, שנאמר "ותשב באיתן קשתו". (בראשית מט כד)

- אמרה לו: מה לך?

- אמר לה: אבא אני רואה,

- אמרה ליה (לו): והיכן הוא?! ואין איש מאנשי הבית..

ילקוט שמעוני, פרשת וישב, קמו

* יום גידול נילוס - הנילוס עולה על גדותיו כל קיץ בגלל גשמי המונסון היורדים באתיופיה. גאות זו מתחילה בתאריך קבוע בכל שנה. יום זה היה יום חג בתרבות המצרית העתיקה, והמלכים ניצלו תופעת טבע זו להציג את עצמם כאלים.

כיצד אמא מחנכת? - לימוד בחברותא

אמר ר' תנחום בן ר' חייא: ביום טובתו של חברך היה עמו בטובה, וביום רעה רָאָה. אם נזדווג לחבירך יום רעה, רָאָה היאך לעשות עמו חסד ולהציל אותו ממנו.

כך הייתה אמו של ר' תנחום בן ר' חייא עושה: ביום שהייתה לוקחת לו ליטרא אחת של בשר, לוקחת לו שתי ים, אחת לו ואחת לעניים; ביום שהייתה לוקחת לו אגודה אחת של ירק הייתה לוקחת לו שתיים, אחת לו ואחת לעניים.

פסיקתא דרב כהנא, פסקה כח

אמרו עליו על ר' תנחום בן חנילאי כשהיה לוקח לביתו בשר או ירק, או כל דבר, היה אומר לבני ביתו: "הפרישו לעניים חלקם, שלא לקחתי אלא ליטרא אחת של בשר בשבילי, ולעני חצי ליטרא". שהיה מקיים "בְּיוֹם טוֹבָה הָיָה בְּטוֹב וּבְיוֹם רָעָה רָאָה" (קהלת ז, יד).

מדרש תנחומא, פרשת משפטים, סימן ח

- באיזו דרך חנכה אמו של ר' תנחום בן ר' חייא?
- כיצד מחנך ר' תנחום בן חנילאי את בני ביתו?
- מה ההבדל בין דרכה החינוכית של אמו של ר' תנחום בן ר' חייא לבין זו של ר' תנחום בן חנילאי?